

**KUML
2013**

KUML 2013

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Skjoldbuler – offer og symbol

Ritualer, kosmologi og magt i skandinavisk jernalder

AF ANNI PIND NIELSEN

Krigsbytteofrene, der især kendes fra yngre romersk og ældre germansk jernalder, indeholder erobret udstyr fra hære, hvor tusindvis af genstande er ødelagt med forbløffende kraft og på bemærkelsesværdige måder. Her vil der blive sat fokus på forsætlig ødelæggelse af våben med henblik på at komme nærmere en forståelse af, hvad der foregik i Illerup Ådal og på andre våbenofferpladser. De bevæggrunde, der ligger bag de destruktive handlinger, skal søges belyst ved at sætte fænomenet ind i den samfundsstruktur, der herskede i Sydsandinavien i yngre romersk jernalder for at opnå en forståelse af genstandes rolle som offergaver.

Fundene fra Illerup Ådal er udgangspunkt for mit forsøg på at identificere resultater af fænomenet rituel ødelæggelse af genstande, dvs. en symbolsk handling med destruktive elementer, til forskel fra kampskader.

Skjoldbuler og slagmærker

Der er fundet ca. 340 skjoldbuler under udgravningerne i Illerup Ådal. Nogle få er af sølv, godt 300 er af jern og resten af bronze. Bronzeskjoldbulerne udgør en spændende gruppe og er valgt som materiale for undersøgelserne.

Det er en veletableret teori, at skjoldbuler og andet udstyr af bronze tilhørte det mellemste trin i det hierarki, vi i dag kan udlede igennem hærudstyret fra krigsbytteofrene.¹ Udstyr af bronze regnes for at have været båret af hærledernes hird eller andre prominente krigere. Tilmed er ødelæggelserne af bronzeudstyret kraftige, skønt ikke så omfattende som på udstyr af sølv, mens der på udstyr af jern generelt er ganske få destruktionsspor, hvis overhovedet nogle. Således afspejler intensiteten af ødelæggelserne af skjoldbulerne, hvilken del af hierarkiet genstanden tilhørte.

Bronzeskjoldbulerne bevaringsstilstand er særdeles god, og destruktions-sporene står tydeligt frem på dem. Undersøgelsen omfatter 32 eksemplarer i

mere eller mindre fragmenteret stand.² Alle bronzeskjoldbulerne er ødelagte. De er bl.a. flænget ved slag med et skarpt redskab og gennemhullet af lanser og spyd. Skjoldbulernes kraver er ofte bøjet, hvilket tyder på, at de er blevet fjernet fra skjoldbrættet med vold, og otte af skjoldbulerne er tydeligvis blevet slået med stumpe redskaber med en firkantet slagflade. Det er specielt sidstnævnte slagmærker, der er fokus på i undersøgelsen. Hypotesen er, at disse destruktionsstammer fra slag med den stumpe ende af et øksehoved.

Økser og destruktions

I Illerup er der fundet 30 jernøkser, der ligesom skjoldbulerne er ganske medtagne. Nogle er næsten ikke slidt, mens andre har slidt nakke eller ødelagt æg, i nogle tilfælde begge dele. De har tydeligvis været brugt som redskaber og/eller våben. En gennemgang af øksernes dimensioner tyder på, at der er en sammenhæng mellem øksenakker og de firkantede, nærmest kvadratiske slagmærker, der ses på otte af bronzeskjoldbulerne.

Måling af øksenakker og de firkantede slagmærker viser, at dimensionerne af nogle øksenakker er sammenfaldende med slagmærkerne på de otte bronzeskjoldbuler inden for 0,2 cm (fig. 1).³ Bl.a. økserne ZB og ZD, hvis nakkedimensioner er sammenfaldende med slagmærkerne på skjoldbulerne YOS og OFC, bærer præg af at være brugt som hammer. Deres nakker er slidte og virker udhamrede. Ikke alene er nogle af øksenakkerne direkte kompatible med slagmærkerne, alle slagmærkernes dimensioner ligger også inden for samme spektrum for længde og tykkelse af øksernes nakker. Der er stor sandsynlighed for, at de firkantede slagskader på skjoldbulerne netop er lavet med den stumpe ende af økser. Det vil være naturligt at tro, at slagmærkerne kunne være lavet med hamre, som der er fundet to af i Illerup Ådal. Dette kan dog afkræftes, da hamrenes dimensioner er ganske anderledes end slagmærkerne på de otte bronzeskjoldbuler. Højden af hamrenes slagflader er ganske kort i forhold til deres bredde og har ikke den karakteristiske nærmest kvadratiske form.⁴

Som nævnt er der i visse tilfælde direkte sammenfald mellem dimensioner på øksenakker og specifikke slagmærker på bronzeskjoldbulerne, nemlig syv økser, hvis nakkers dimensioner passer til seks forskellige ud af de 12 undersøgte slagmærker (fig. 1).⁵ Der mangler således redskaber, hvormed halvdelen af slagmærkerne er lavet, og det kan skyldes, at økserne, man brugte til at ødelægge skjoldbulerne med, ikke er deponeret i Illerup eller ikke er blevet udgravet.⁶ Hvis der er tale om, at økserne ikke blev deponeret i Illerup, åbner to nye muligheder sig. Enten fortsatte økserne med at være i brug, som de var eller som råmateriale. Eller også blev økser (og andre genstande) deponeret

Fig. 1. Skjoldbule RCA, en del af fragmentsammensætningen KAMU. Et slagmærke lavet med øksenakke. – Foto: Lars Foged Thomsen.

Shield boss RCA, part of fragment group KAMU. One deformation made with an axe butt.

eller ofret på to eller flere lokaliteter. Denne sidste tese kræver dog yderligere undersøgelser af materialet fra andre våben- eller krigsbytteofre, hvis den skal sandsynliggøres.

Slid og skader på økserne kan stamme fra ødelæggelse af mange hundrede genstande. Skjoldbulerne er sandsynligvis ødelagt med økser, men ødelæggelserne gik begge veje. Økserne er også ødelagt, bl.a. fordi de gentagne gange er blevet slået mod bl.a. metalgenstande. De firkantede slagmærker på bronzeskjoldbulerne er bemærkelsesværdige, da de ikke ligefrem er resultatet af en effektiv kamp teknik. Bulen er skjoldets stærkeste punkt, og at slå på skjoldbu-

len med et stumpet redskab virker ikke som en metode, man vil bruge imod sin fjende. Derfor er det en mulighed, at de firkantede slagmærker er en del af et ritual, der efterfulgte selve kamphandlingen. Flere andre skader, som sandsynligvis ikke ville opstå under kamp, kan ses på Illerupmaterialet, eksempelvis skader på bagsiden af skjoldbuler samt sværdklinger, spyd- og lansespidses, som er kraftigt bøjet i U- og S-former. Det er selvfølgelig muligt, at der er andre forklaringer på slagene mod bronzeskjoldbulerne. Panik eller utrænede krigere kan være årsag til, at vi kan se så ineffektivt et angreb, når vi gransker materialet. Men det er dog bemærkelsesværdigt, at denne type slagmærke ses gentagne gange.

Slagmærkerne

De firkantede slagmærker fordeler sig på otte bronzeskjoldbuler således: Fire skjoldbuler er blevet slået to gange med en stump øksenakke (RWZ, VXS, XOA, AAXF), mens andre fire er slået en enkelt gang (IQW, RCA, OFC, YOS) altså 12 slagmærker i alt (fig. 2-5). Slagmærkerne på skjoldbulerne er blevet målt og sammenholdt for at undersøge, om der er et mønster i, hvordan skaderne blev lavet.

Der er intet system i, hvor slagmærkerne er på skjoldbuleren eller i forhold til hinanden. En sammenligning af slagmærkernes dimensioner viser, at tre ud af de fire skjoldbuler, der har fået to slag med en øksenakke, hver er blevet ødelagt med to forskellige økser (RWZ, VXS, XOA). Det ene slagmærke på den sidste skjoldbule i gruppen (AAXF) er ikke komplet, og et af målene er således usikkert. Det samme gælder for et af slagmærkerne på skjoldbuleren VXS. I tilfældet AAXF kan slagmærkerne dog stamme fra samme økse, da ét mål på begge slagmærker er overensstemmende, men da bredden ikke er klart afsluttet, giver det en usikkerhed.

Skjoldbulerne OFC, RWZ, XOA, AAXF og YOS kan tilskrives Illerup plads A fra ca. år 200, mens VXS er fra plads B, som er ca. 30 år yngre. IQW og RCA er meget ødelagte og kun en lille del af profilen, som er afgørende for typebestemmelse og derved datering, kan iagttages. De kan både være fra plads A og fra plads B.⁷ Der er altså tale om to grupper skjoldbuler nedlagt med 30 års mellemrum, men ødelagt med samme teknik. Dette kan tyde på en fastlagt destruktionsmetode.

Pga. uvisheden om, hvilken nedlægningsmetode skjoldbulerne IQW og RCA tilhører, er det muligt, at kun to-slag-skaderne er repræsenteret i deponering B ved skjoldbule VXS. På den anden side kan det ikke afvises, at RCA og/eller IQW

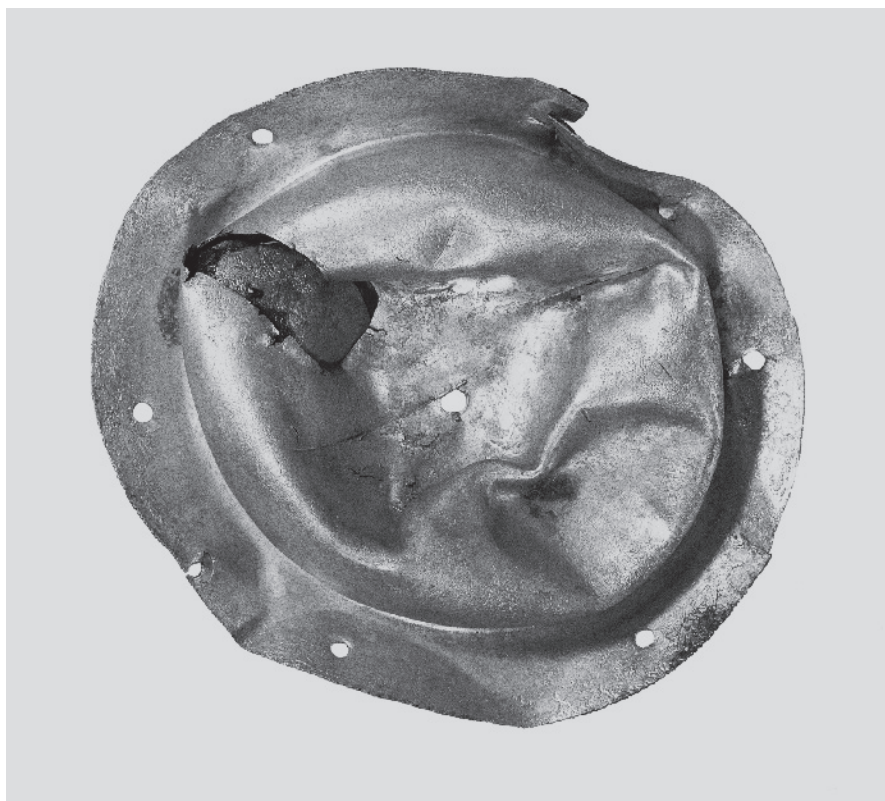

Fig 2. Skjoldbule RWZ, en del af fragmentsammensætningen KAHX. To slagmærker lavet med øksenakke. – Foto: Lars Foged Thomsen.

Shield boss RWZ, part of fragment group KAHX. Two deformations made with an axe butt.

er fra plads B, og at et-slag-skaderne også blev praktiseret omkring år 230. De et og to slag med øksenakke kan være udtryk for forskellige ødelæggelsesmetoder og måske endog to forskellige modi operandi.⁸ Hvis dette er tilfældet, har mindst tre personer forestået den forsætlige ødelæggelse af bronzeskjoldbulerne, nemlig to, der omkring år 200 havde hver sin metode (et-slag- og to-slag-metode), samt en person, der 30 år senere ødelagde VXS med to slag. En fjerde person er evt. repræsenteret ved IQW og RCA, da begge har et slagmærke og kan være udtryk for en fjerde modus operandi. Det kan således være få personer, der har forestået ødelæggelserne. Der kan være tale om et præsteskab eller hærledere. Det er selvfølgelig muligt, at flere personer står bag, da det ikke vides, om den samme person har lavet alle skaderne, der ligner hinanden.

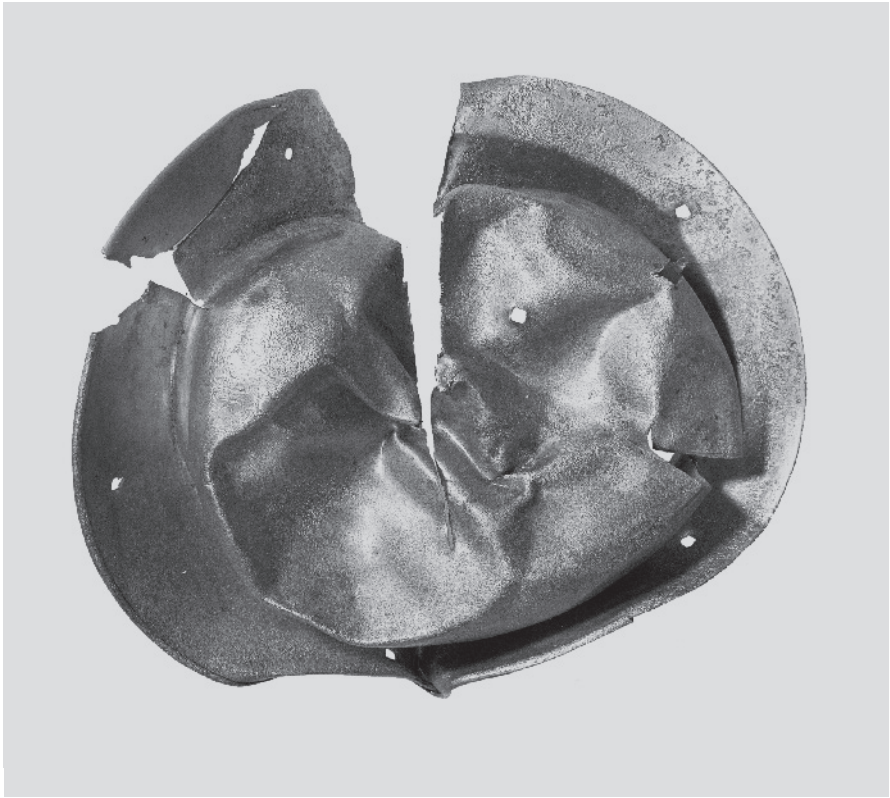

Fig 3. Skjoldbule XOA, en del af fragmentsammensætningen KAAZ. To slagmærker lavet med øksenakke. – Foto: Lars Foged Thomsen.

Shield boss XOA, part of fragment group KAAZ. Two deformations made with an axe butt.

Fra plads C og D kendes ingen skjoldbuler med tilsvarende kvadratiske slagmærker. Det er muligt, at traditionen har ændret sig over tid, og det er derfor, øksenakkeslag ikke ses på materialet fra plads C og D.⁹

Lignende slagmærker ses også på fund fra Nydam, så der kan være tale om en rituel fastlagt metode, hvormed man har ødelagt skjoldbuler.¹⁰ Da der aldrig ses mere end to øksenakkeslag på den samme bronzeskjoldbule, kan der have været restriktioner for metoden. Måske havde den en rituel betydning. Rituelle handlinger er netop karakteriseret ved en fikseret udførelse og tillige, at de bliver gentaget.¹¹ Det kan dog ikke afvises, at metoden blot er effektiv og faldt naturlig for de personer, der stod over for opgaven at ødelægge store mængder krigsbytte.

G-nr	Længde (cm)	Bredde (cm)
AAXF	3,02	-2,66
AAXF	3,16	6,01
YOS	2,4	2,35
YOS	-1,67	1,57
RWZ	3,44	3,12
RWZ	2,87	2,17
XOA	3,44	3,1
XOA	2,57	2,56
VXS	4,05	3,15
VXS	3,93	2,75

Fig 4. Dimensionerne af slagmærkerne lavet med øksenakke. Dimensioner, der ikke kunne måles fuldt ud på grund af manglende dele af skjoldbullen, eller andre deformationer, der forstyrrede målingen, er anført i negativ.

Dimensions of the deformations made with axe butts. Where these could not be measured completely, due to interference by other deformations, a negative value is given.

G-nr	Nakkebred. i cm	Nakketyk. i cm	Kompatibel med slagmærke på skjoldbule
ZB	2,3	2,5	YOS 2,4 x 2,35
ZD	2,9	2,5	OFC 2,91 x 2,59
ECE	3,4	2,3	VXS (1) 3,35 x 2,34
GBT	2,9	2,6	OFC 2,91 x 2,59 og AAXF (1) 2,89 x -2,66
PDD	3,5	3	RWZ (1) 3,47 x 3,12
RTY	4,1	2	VXS (2) -3,8 x 1,99
AAGR	2,7	2,8	AAXF (1) 2,89 x -2,66

Fig. 5. Dimensionerne på øksenakker fra Illerup Ådal, som er kompatible med slagmærkerne på bronzeskjoldbuler.

Dimensions of the blunt ends of axes (axe butts) from Illerup Ådal which are compatible with the deformations seen on bronze shield bosses.

Fragmentering

Ud over at der i Illerupmaterialet mangler nogle økser, som har været brugt til at frembringe bestemte skader på skjoldbuler, synes der også at være et fravær af andre dele af helheder. Eksempelvis er der langt flere skjoldbuler end andet skjoldudstyr. Der er 699 fragmenter fordelt på 340 forskellige skjoldbuler, mens kun 80 genstande (fragmenter og hele genstande) er registreret som skjoldhåndtagsbeslag.¹² Samme tendens ses med skjoldbulesøm. I denne kategori er der registreret 328 genstande, hvilket betyder knap et søm pr. skjoldbule. Skjoldbulerne har været fastgjort til skjoldbrættet med mindst tre søm, i nogle tilfælde flere, hvilket ses på skjoldbulernes sømhuller.

I de nære kontekster, som de otte bronzeskjoldbuler lå i, er der tillige ofte et mærkværdigt fravær af andre skjolddele. I andre tilfælde ligger mange skjold-

buler sammen, men også her er andre skjolddele stærkt underrepræsenteret. Det tyder på, at skjoldene blev splittet ad, ødelagt og sorteret for derefter at blive deponeret forskellige steder i søen. Men at fragmenter/dele af en helhed helt mangler i fundbilledet peger på noget andet. Muligvis er disse genstande slet ikke blevet deponeret i søen. Som det måske er tilfældet med de manglende økser, kan flere genstande være bragt til andre steder for at blive ofret. I givet fald kan dette være udtryk for opretholdelse eller bekræftelse af en alliance mellem hærledere fra forskellige egne i en tid, hvor der herskede megen uro imellem de germanske stammer indbyrdes og mellem germanere og Rom.¹³

Da manglende fragmenter tillige er en tendens, der kan ses i samtidens våbengrave, er det også en mulighed, at fragmenterne er blevet taget som mementoer for at huske og på sin vis være knyttet til en person, et sted eller en begivenhed. Ødelæggelse af gravmateriale er især fremtrædende i ældre romersk jernalder og ses fortsat i mindre grad i yngre romersk jernalder. Eken-gren har observeret, at fragmenter af genstande mangler i brandgrave fra tidlig romersk jernalder, især fra området langs Elben. En tendens der også ses i hjemligt materiale, f.eks. våbengrave fra Brudagermark. Det er desuden iøjne-faldende, at våben i grave fra det danske område undertiden er ødelagt på samme måde som våbnene fra Illerup Ådal og andre krigsbytteofre, dog i knap så voldsom grad.¹⁴ Tidsforskydningen kan ses som en udvikling i denne skik, hvor fokus i ældre romersk jernalder ligger på den enkelte kriger og ødelæg-gelse af gravmateriale, mens den i yngre romersk jernalders krigsbytteofringer flyttes til et sejrstritual, som muligvis skal repræsentere en større gruppe men-nesker.

Der kan være tale om, at man har tillagt genstandene en vis betydning, enten i kraft af, at de har været symboler for deres ejere, eller at de ligefrem blev anset for at være besjælede af ejerens ånd, et koncept, der af Mauss er benævnt *Hau*.¹⁵ Det kan ligefrem være farligt at besidde sådanne genstande, især hvis man er kommet i besiddelse af dem ved tyveri. Man kan vel nok betragte krigsbytte som tyvekoster. Hvis denne opfattelse af genstande var til stede i yngre romersk jernalder, er det ganske forståeligt, at man behandlede våben-udstyret så voldsomt. Ødelæggelserne kan ligefrem ses som drab af genstan-dene, især da meget af våbenudstyret er ødelagt med andre våben, som det er tilfældet med skjoldbulerne, der er ødelagt med økser, men også spyd, lanser og muligvis sværd. Man har således ikke brugt nemme metoder til at øde-lægge krigsbyttet. Man ville f.eks. nemt kunne trampe en sølvskjoldbule flad, men de er i stedet ødelagt med våben. Genstandene er således rituelt dræbt på samme vis, som man dræber en kriger. Deponeringen i offer søen kan ses som endnu en drabs-/ødelæggelsesmetode: drukning. Dette understøtter, at man

kan have opfattet våbenudstyret eller dele heraf som besjælede genstande, og våbnene har muligvis repræsenteret ejeren i ritualer. Der kan således være tale om en form for sympatisk magi.¹⁶ Det hierarki, som kan ses ved skjoldbulerne materiale, ses netop også i graden af ødelæggelse af skjoldbulerne. Sølvkrigerne/hærlederne blev sandsynligvis anset for at være de farligste, mest forhadte og prominente i fjendens øjne. Antager vi, at sympatisk magi var en del af trosverdenen i yngre jernalder, er det naturligt, at det er sølvudstyret, der er det mest ødelagte. Muligvis har de tre hierarkiske grupper lidt tilsvarende voldsomme skæbner som deres udstyr.

En anden forklaring kan være, at vandet og den forsætlige ødelæggelse har en liminal betydning for ritualer. Vand og vådområder kan opfattes som bindeled mellem den sakrale og profane verden. Ødelæggelsen kan da tolkes som en foranstaltning for, at genstandene vil blive modtaget i hel stand i den sakrale verden.¹⁷ Den forsætlige ødelæggelse kan bunde i en overbevisning om, at de to verdener er hinandens diametrale modsætninger, og at mennesker og genstande, der bevæger sig fra det profane til det sakrale, ændrer form således, at en ødelagt genstand vil være hel, når den modtages i den sakrale verden.¹⁸

Krig, kultur og politik

Yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder i Sydsandinavien var en æra i forhistorien, hvor regioner lå i strid med hinanden. Dette udviklede sig undertiden til væbnet konflikt og kunne ende i krigsbytteofringer. Det var således en urolig periode, da dannelsen af en ny samfundsorden begyndte i løbet af yngre romersk jernalder. Man gjorde på denne tid op med den stamme-/familiebaserede magt, og en institutionaliseret magt etableredes. Den nye magtform stod i skarp kontrast til og i konkurrence med den tidligere elite. Magtstrukturen udviklede sig således fra høvdingedømmer til kongemagt og senere statsdannelser.¹⁹ Det er derfor naturligt, at også religion og kult var præget af elementer af krig og krigeridealer, da religion typisk ændrer sig i takt med den politiske og økonomiske del af samfundsorganisationen.²⁰

Effektivisering af landbruget med omlægning til indmark-/udmarksystemet og større og selvstændige gårde, som opstod i ældre jernalder, medførte et økonomisk overskud. Hvis overskuddet blev samlet af en overordnet autoritet, kunne det investeres i en hird, som gjorde det muligt at centralisere magten, der i nogle tilfælde blev superregional.²¹ Denne udvikling må have medført en kraftig forøgelse af jordløse, hvoraf nogle kan have arbejdet på centralpladserne for eliten. At være professionel kriger i elitens hird blev i yngre romersk jernalder og muligvis tidligere en ny fuldtidsbeskæftigelse, og krigerne må også

have opholdt sig på centralpladserne.²² Ud over militær magt baserede stormænd og fyrster deres magt på adgang til forskellige ressourcer, bl.a. jern, samt et europæisk handelsnetværk og alliancer.²³

Overgangen fra en slægtsbaseret samfundsorganisation til en centraliseret magt ses generelt i religiøse aspekter fra romersk jernalder, såsom gravskikkens udvikling, de mindre omfangsrige våbenofre og i særdeleshed i krigsbytteofre.²⁴ Krigsbytteofringerne er udtryk for en mere kollektiv og institutionaliseret offerpraksis, mens de mere personlige og individuelle småofringer trådte i baggrunden, menneskeofringer ligeså. Hærførere og fyrster kunne bruge sejren og offerritualet, som sandsynligvis også blev brugt af de slægtsbundne ledere, til at promovere og etablere sig selv som magthavere.

Offerskikkens udvikling

Centralpladserne, som allerede ses fra omkring Kristi fødsel, var tidens magtcentre. Der er fund af bl.a. lanse- og spydspidser, som er vredet og bukket på samme vis, som man ser i f.eks. Illerupfundet. Depoter af forsætligt ødelagte lanse- og spydspidser er eksempelvis fundet på pladserne Uppåkra og Sorte Muld. Spidserne er dateret til yngre romersk jernalder og germansk jernalder.²⁵ Det tyder på, at centralpladserne udviklede sig til også at være religiøse centre.

Spyd- og lansepidserne fra Uppåkra lå i forbindelse med et kulthus, der blev brugt i tidsrummet 200–800 e.Kr. Spidserne antages at have tilknytning til bygningen, hvori andre kultgenstande blev fundet. Området må altså ligesom Illerup Ådal have været brugt kontinuerligt til rituelle handlinger. Omfanget af kultiske handlinger på centralpladserne har formentlig ikke været så stort i yngre romersk jernalder eller var af en anden natur end de store våbenofringer. Krigsbytteofringerne og anden rituel aktivitet fandt fortsat sted på naturlige helligsteder som søer og moser. Centralpladserne overtog dog i løbet af 5. og 6. århundrede den ledende rolle som religiøse centre.²⁶ Offergenstandene på centralpladserne tæller forholdsvist få våben og synes at være mere fokuseret på prestige igennem guldgenstande, mens våben og krigeridealer er mindre repræsenteret. Denne udvikling afspejler muligvis en elite, der nu har etableret sig, men som i yngre romersk jernalder, i tiden hvor krigsbytteofringerne blev praktiseret, havde en ganske usikker position og forsøgte at demonstrere sin magt igennem krigeriske og militære ritualer og symboler. Traditionen for at ofre og ødelægge våben ændrede sig i takt med, at elitens position i samfundets top bliver mere sikker, således den fortsat var meningsfyldt i de skiftende politiske og religiøse tendenser. Samme udvikling ses i våbengravene. Det ser ud til, at kulten skiftede struktur og flyttede ind på centralpladserne. Man kan

forestille sig, at kulten blev mere elitær, hvor kun en eksklusiv gruppe havde adgang til ritualer og ceremonier i kulthusene, og kulten drejede sig mere direkte om stormanden/fyrsten. Krigsbytteofringerne derimod var sandsynligvis mere eller mindre offentlige begivenheder med en (slet) skjult dagsorden.

Sammenfatning

Undersøgelserne bekræfter, at de firkantede slagmærker på bronzeskjoldbuler fra krigsbytteofrene i Illerup Ådal med stor sikkerhed er lavet med øksenakker. Ødelæggelserne er samtidig gået begge veje, således at også økserne kan siges at være blevet ødelagt samtidigt med, at de er blevet brugt til at udføre skaderne på skjoldbulerne. Det er værd at hæfte sig ved, at våben er blevet ødelagt eller måske ligefrem dræbt med andre våben. I denne handling aner vi nemlig også jernalderens syn på og forståelse af våben som genstande og symboler. Våbenofrene, store som små, fortæller om en tid præget af konflikter og vold. Det er naturligt, at tidens idealer og symbolverden har kredset om våben, krig og krigere. Gentagelser af den samme type slagmærker og den fastlagte metode, som blev brugt over en længere periode, tyder på, at der er tale om en rituel skik.

Undersøgelserne peger på, at der kan være tale om, at våben har haft en betydelig rolle i jernalderens trosverden i flere forskellige, religiøse kontekster. Det er muligt, at man har opfattet objekter, herunder våben og skjoldbuler, som besjælede og som symboler på deres ejere. De forsætlige ødelæggelser, der blev udført i forbindelse med ritualer, kan således ses som en forlængelse af de forudgående krigshandlinger. Ligeledes kan graden af ødelæggelse af skjoldbulerne ses som et tegn på sympatisk magi, og derfor blev jernskjoldbuler ikke ødelagt nær så kraftigt som skjoldbuler af bronze og sølv, der tilhørte de mest fremtrædende krigere.

Krigsbytteofrene ses og omtales oftest som en samlet gruppe fund, skønt de fremviser en meget varieret praksis. Undersøgelserne af bronzeskjoldbulerne og slagmærkerne lavet med øksenakker fra Illerup peger på, at der i de to ofringer A og B (og til dels Nydam) i det mindste har været en vis overensstemmelse i de rituelle handlinger. Dette er dog kun en lille detalje i et meget stort og komplekst fundmateriale og handlingsforløb. En større undersøgelse af de kendte krigsbytteofre kan måske bekræfte, om metoden, hvormed skjoldbuler blev ødelagt, blev brugt andre steder og i hvilket omfang.

Elementer af kontinuitet fra Illerups forskellige stadier og senere på centralpladserne er muligvis udtryk for udviklingen af en institutionaliseret religion med en form for præsteskab, som havde tilknytning til den politiske

magt og eliten. Krigsbytteofringerne er på den ene side religiøse handlinger med nogle fastlagte regler for udførelsen af ritualer. De uniforme ødelæggelsesmetoder tyder på, at de har været symbolske og betydningsfulde, måske i forhold til at genstandene skulle passere fra én verden til en anden. Krigsbytteofringerne skal dog ikke ses som religiøse handlinger alene. De er i lige så høj grad udtryk for en politisk ustabil tid, hvor de var et middel til at opnå og bevare politisk magt.

NOTER

1. Ilkjær 2003, s. 50. De få stykker udstyr af sølv blev båret af hærlederne, bronzeudstyr af disse lederes følge, og jernudstyr tilskrives menige krigere.
2. Ilkjær 2001a og 2001b. Desværre kunne en håndfuld genstande, som er beskrevet i databasen Illerup Projektet, ikke findes (udarbejdet af Peter Jensen, Aarhus Universitet).
3. Der er opstillet en 2 mm fejlmargen på målingerne af slagmærkerne på skjoldbulerne, da disse ofte var vanskelige at måle helt præcist, fordi metallet enten var bøjet eller på anden vis beskadiget.
4. Dobat 2008, s. 23ff.
5. Sørensen 2012.
6. Det anslås, at 60 % af offerpladsen fortsat er uudgravet. Ilkjær 2000, s. 28, 38.
7. Typebestemmelsen er gjort ud fra Ilkjær 2001a.
8. Den bestemte måde hvorpå en person arbejder/handler.
9. Ændringer i ritualer ses specielt på plads C, hvor offergenstandene blev brændt, et fænomen der ikke ses i Illerups andre faser.
10. Bemmman 1998, genstand nr. 1933, 1939, 1942 og 1945.
11. Bell 1997, s. 138; Kyrikadis 2007, s. 10.
12. Udarbejdet af Peter Jensen, Aarhus Universitet.
13. Watt 2003, s. 184-186.
14. Chapman 2000; Smith 1989; Ekengren 2009, s. 199; Henriksen 2009, s. 38f, 45, 201ff.
15. Mauss 2009, s. 15.
16. Tylor 1903.
17. Bradley 1990.
18. Willerslev 2009, s. 695f.
19. Watt 2003, s. 187f, 190.
20. Fabech 1991, s. 284.
21. Hansen 1988, s. 88f; Hansen 2003, s.180; Storgaard 2003, s. 108.
22. Jørgensen 2001.
23. Hansen 2003, s. 179, 180f; Jensen 2010, s. 29.
24. Våbenofrene er ikke nødvendigvis erobret krigsbytte eller direkte tilknyttet krigerske handlinger som de store krigsbytteofringer, men understreger yngre jernalders symbolverden.
25. Bergqvist 1999, s. 113f; Iversen 2009, s. 80f.
26. Hårdh 1999, s. 127.

LITTERATUR

- Bell, C. 1997: *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford.
- Bemmann, G. 1998: *Der Opferplatz von Nydam: die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. Bd 2: Katalog und Tafeln*. Neumünster.
- Bergqvist, J. 1999: Spår av religion i Uppåkra under 1000 år. I: B. Hårdh (red.): *Fynden i centrum: keramik, glass och metall från Uppåkra*. Stockholm, s. 113-125.
- Bradley, R. 1990: *The Passage of Arms: An archaeological analysis of prehistoric hoard and votiv deposits*. Oxford and Oakville.
- Chapman, J. 2000: *Fragmentation in Archaeology: People, palces and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. London.
- Dobat, A.S. 2008: *Werkzeuge aus kaiserzeitlichen Heeresausüstungsoffern: Mit besonderer Berücksichtigung der Fundplätze Illerup Ådal und Vimose*. Højbjerg.
- Ekengren, F. 2009: *Ritualization – Hybridization – Fragmentation: The Mutability of Roman Vessels in Germania Magna AD 1-400*. Lund.
- Fabech, C. 1991: Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation: Norden i Romersk Jernalder og folkevandringstid*. Højbjerg, s. 283-303.
- Hansen, A.S. 2003: Centralpladser i romersk jernalder. *Kuml* 2003, s. 179-212.
- Hansen, U.L. 1988: Handelscentre i Danmark i romersk og ældre germansk jernalder. I: A. Andersen (red.): *Festskrift til Olaf Olsen på 60 års dagen d. 7. juni, 1988*. København, s. 79-90.
- Henriksen, M.B. 2009: *Brudager Mark: en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*, Bind I. Odense.
- Hårdh, B. 1999: Offerfynd på Uppåkraboplatsen? I: B. Hårdh (red.): *Fynden i centrum: keramik, glass och metall från Uppåkra*. Stockholm, Amqvist & Wiksell International, s. 127-134.
- Ilkjær, J. 2000: *Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl*. Højbjerg.
- Ilkjær, J. 2001a: *Illerup Ådal 9: Die Schilde* (Textband). Højbjerg.
- Ilkjær, J. 2001b. *Illerup Ådal 10: Die Schilde. Katalog, Tafeln und Fundliste*.
- Ilkjær, J. 2003: Danske Krigsbytteofringer. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 44-64.
- Iversen, R.B. 2009: Lances and Barbed Spears. I: Chr. Adamsen, U.L. Hansen, F.O. Nielsen & M. Watt (red.): *Sorte Muld: Wealth, Power and Religion at an Iron Age Central Settlement on Bornholm*. Bornholm, s. 77-81.
- Jensen, X.P. 2010: Som brødre vi dele – ny tolkning af Vimoses våbenofre. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2010, s. 22-35.
- Jørgensen, L. 2001: The „Warriros, Soldiers and Conscripts” of the Anthropology in Late Roman and Migration Period Arvhaecology. I: B. Storgaard (red.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods. Papers from an international research seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10-11 December 1999*. København. s. 9-19.
- Kyriakidis, E. 2007: Finding Ritual: Calibrating the Evidence. I: E. Kyriakidis (red.): *The Archaeology of Ritual*. Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology, University of California. s. 9-22.
- Mauss, M. 2009 (1990): *The Gift*. London. (Translation of Mauss 1923-1924 by W.D. Halls).

- Smith, F.T. 1989: Earth, Vessels and Harmony among the Gurensi. *African Arts* 22 (2), s. 60-65, 103.
- Stoklund, M. 2003: De første runer – germanernes skriftsprog. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 172-179.
- Storgaard, B. 2003: Kosmopolitiske aristokrater. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 106-125.
- Sørensen, A.P. 2012: *Mass Destruction of Weapons: Rituals, cosmology and power in Iron Age Scandinavia*. Udgivet speciale. Aarhus Universitet.
- Tylor, E.B. 1903: *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*. London.
- Watt, M. 2003: Våbengravene – regionale forskelle inden for våbentyper og gravskik i Danmark, 100 f.Kr.-400 e.Kr. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 180-193.
- Willerslev, R. 2009: The optimal sacrifice: A study of voluntary death among the Siberian Chukchi. *American Ethnologist* vol. 36, no. 4, s. 693-704.

Andre medier

Database. *Illerup Projektet*. Peter Jensen.

Shield bosses – offerings and symbols

Rituals, cosmology and power in Iron Age Scandinavia

The South Scandinavian war booty offerings, which date from the Roman and Germanic Iron Ages, contain thousands of weapons and other military objects. Many of these have been intentionally damaged using remarkable force and in strange ways. The focus of this article is on the destruction of weapons and the aim is to reach an understanding of this phenomenon in the light of the social structure in the Iron Age.

Of the 32 bronze shield bosses recovered from Illerup Ådal, eight have been broken using the butt of an axe head (figs. 2-4). The axes from Illerup are also quite damaged and it appears as if they have been used to destroy many hundreds of objects. Some of the imprints seen on the bronze shield bosses even match the dimensions of the axe butts (figs. 1 and 5). There appears to be some consistency in the manner in which the shield bosses were damaged even though they belong to two different stages of the offering site. This could result from a fixed ritual method of destroying shield bosses. It is also possible that only a few individuals participated in the destruction of these objects, because the ways in which the shield bosses have been broken are very similar.

It is remarkable that the implements used to destroy shield bosses and weapons in the war booty offerings were other weapons. This could be due to a belief in personification of weapons/objects, such that they represented the warriors to whom they had belonged.

There is also a peculiar absence of items in the finds from the Illerup site. Many of the axes that must have been used to destroy the shield bosses have not been recovered. In only six instances out of 12 has it been possible to find an axe that matches the dimensions of the distinct square impressions seen on the shield bosses. Other items and fragments are also missing. It is concluded here that the missing objects could have been taken to other locations or given as gifts to princes or warlords, possibly in connection with the creation of alliances.

The Early Roman Iron Age was a period of great unrest as new and old elites fought for power. This is why the alliances were so important. As a consequence of this new social and economic organisation, warriors were now employed full time by the elite. It is therefore only natural that war, warrior identity and weapons were also dominant concepts in religious life. This can be seen in the finds recovered from war booty offerings, graves, central places etc. Central places appear to take over the role of religious centres after the war booty offerings ended. Votive activity appears to have become more institutionalised during the period when the war booty sacrifices flourished. Subsequently, this became particularly pronounced and participation may have been reserved for the select few. This reflects the fact that the elite had now established their right to the power and had no longer a need to compete openly.

Anni Pind Nielsen
Hedensted